

ZWROTY CZASOWNIKOWO-RZECZOWNIKOWE
O TEMATYCE FUTBOLOWEJ
W SŁOWNIKU ROSYJSKO-POLSKIM / POLSKO-ROSYJSKIM

VERBAL-NOMINATIVE LOCUTIONS ON THE FOOTBALL THEME
IN THE RUSSIAN-POLISH / POLISH-RUSSIAN DICTIONARY

YURY FEDORUSHKOV

ABSTRACT. A football lexicon contains a lot of unregistered phrasemes. The text of the article is devoted to the input method of verbal-nominative phrases from the text corpora into the bilingual (Russian-Polish / Polish-Russian) pocket dictionary of soccer.

Keywords: text corpus, verbal-nominative units, regular expressions, phrasemes, lexicon of soccer, lexical qualifiers

Yury Fedorushkov, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
– Polska, jerfed@amu.edu.pl

W komentarzach piłkarskich do opisu konkretnych sytuacji bezpośrednio podczas meczu używa się wielu czasowników, z których każdy bardzo często stanowi integralną część zwrotu o wysokiej częstotliwości użycia. Olbrzymia liczba takich zwrotów jest wciąż niezanotowana przez leksykografów; jednocześnie zwroty te często mają charakter frazematyczny, terminologiczny oraz posiadają trwałe, również reprodukowalne ekwiwalenty w językach obcych. Idea stworzenia słownika piłkarskiego zawierającego zwroty w języku rosyjskim w parze ze zwrotami w języku polskim pojawiła się zatem niespontanicznie, lecz podczas ciągłego studiowania polskich oraz rosyjskich komentarzy sportowych zarówno w formie pisanej, jak i audiowizualnej. W tekście niniejszym przedstawimy wybrane zagadnienia dotyczące komponowania siatki haseł oraz opiszemy kilka etapów zestawiania treści słownika rosyjsko-polskiego / polsko-rosyjskiego w zakresie piłki nożnej. Artykuł składa się z trzech części: pierwsza zawiera ogólne informacje o słowniku, w drugiej mowa jest o etapach komponowania centralnej siatki haseł, a trzecia zawiera rozważania na temat konkretnych przypadków i dylematów towarzyszących komponowaniu par przykładowych rosyjsko-polskich. W treści artykułu ograniczymy się do opisu części rosyjsko-polskiej słownika (seria etapów A). Nieco szerzej omówimy problem odtwarzalności kategorii gramatycznych członów konstrukcji ba-

danych zwrotów. W ramach opisu badań dotyczących tworzenia par przekładowych (seria etapów B) ograniczymy się do omówienia zasadniczych zagadnień teoretycznych: na przykład, co uważać za parę przekładową oraz jaką taktykę wybrać podczas tak spornej kwestii, jak status frazematyczny potencjalnej jednostki przekładowej. Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie warsztatu badawczego w pracy nad słownikiem.

I. Charakterystyka słownika: oś rosyjska jako centralna siatka haseł

Adnotacja. Autor niniejszego artykułu realizuje projekt dotyczący stworzenia rosyjsko-polskiego / polsko-rosyjskiego słownika o tematyce piłkarskiej. Wydawniczy tytuł słownika – *Mistrzostwa Świata-2018 w Piłce Nożnej w 2018 roku: kieszonkowy słownik piłki nożnej rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*. Słownik zawiera podstawowe pojęcia: przeważnie leksemmy (np. *bramka*) i zwroty (*strzelić bramkę*), a także mniej liczne wyrażenia (np. *czerwona kartka*) i frazy (np. *мяч ушел в аым*), jednak nie tylko terminy, ale też ogólnie rozumiane słownictwo używane podczas relacji meczów w polskim i rosyjskim socjolekcie futbolowym – zatem również niektóre popularne wyrażenia z żargonu zawodników piłkarskich i kibiców. Docelowa grupa odbiorców – osoby, które zamierzają przyjechać do Rosji na Mistrzostwa Świata w Piłce Nożnej w 2018 roku. W związku z tym treść słownika zawiera także minirozmówki rosyjsko-polskie.

Zacznijmy od formy słownika, danych statystycznych oraz od opisu struktury. Oś rosyjska jest osią podstawową (centralną, wyjściową) względem polskiej siatki haseł, a sam słownik określić można jako kompaktowy lub kieszonkowy, jako że ze względu na skróconą liczbę haseł dobierany jest zasadniczo mniejszy format wydawniczy. W związku z tym ważną rolę odegrały metody oraz przyjęte zasady doboru oraz ograniczenia doboru haseł (stanowiących oś) oraz przykładów ich użycia. Przykłady użycia – to głównie odtwarzalne połączenia wyrazowe. Szczególne miejsce zajęły w słowniku zwroty werbo-nominalne, których ekscerpca była przeprowadzana ze specjalnie w tym celu stworzonej próbki korpusowej (określonej dalej jako „korpus”) o tematyce futbolowej (por. niżej).

Artykuł hasłowy stworzony jest na wzór prezentacji gniazda walencyjnego jednej osi wraz z dodaniem gniazda innej osi. Innymi słowy, traktujemy je jako *translatemy*¹, tj. swojego rodzaju makropary przekładowe. Ostateczna

¹ W sprawie terminu *translatem* (ros. *транслатема*) zbliżonego do terminu *para przekładowa* odwołujemy się do pozycji [Тюленев 2004: 89]:

Транслатема отражает константу переводческого соответствия плана содержания, обладающего своим конкретным планом выражения на минимальном отрезке оригинала (в ИЯ) [исходящем языке – Y. F.], плану содержания, обладающему своим конкретным планом выражения на минимальном отрезке в ПЯ [переводящем языке – Y. F.]. Таким образом, **транслатема представляет собой целое, состоящее из двух (или даже более – например, при трехстороннем переводе) компонентов** [погруб. – Y. F.]. Первым компонентом транслатемы является некое содержание, определенным образом выраженное средствами ИЯ; вторым – то же содержание, но выраженное уже средствами ПЯ [там же].

postać artykułu hasłowego – to makropara przekładowa: pojedynczy artykuł hasłowy wraz z tytułem hasłowym (zob. niżej – fragment 1 – hasło **áут**) to w zasadzie część makropary przekładowej wymagający równoległego artykułu hasłowego w języku polskim z tytułem hasłowym **aut** (fragment 2).

áут

- **вбрасывать мяч из áута**
- **ввод мяча́ из áута**
- **выбивать [мяч] в áут**
- **мяч ушёл в áут**

Fragment 1. Przykład artykułu hasłowego: hasło główne oraz połączenia z użyciem hasła tytułowego

áут

- **вбрасывать [мяч] из áута**
- **ввод мяча́ из áута**
- **выбивать [мяч] в áут**
- **мяч ушёл в áут**

aut

- **wrzucić [piłkę] z autu**
- **wprowadzenie piłki z autu**
- **wybijać [piłkę] na aut**
- **piłka wyszła na aut**

Fragment 2. Przykład makropary przekładowej rosyjsko-polskiej

Liczba artykułów hasłowych – około 130 w każdej z osi. Artykuły hasłowe są wypełnione przykładami użycia, tj. niemal każdy z artykułów hasłowych poza głównym hasłem zawiera połączenie wyrazowe. Głównie są to kolokacje werbo-nominalne. Połączeń takich jest około 370 w jednej osi. Łącznie mikropar przekładowych jest po 500 w każdej osi. Ogólna liczba translatemów dla obu osi wynosi niewiele ponad jeden tysiąc. Należy w tym miejscu dodać, że oprócz zwrotów w słowniku znalazła się o wiele mniej liczna grupa wyrażen (np. *жёлта картка*²) oraz fraz (np. *мяч ушёл в áут*), bez których słownik miałby absolutnie niedozwolone luki.

Trudność podstawowa polegała na wieloetapowej selekcji (ros. *выборка*) materiału. Główna metoda selekcji – ekscerpja oparta o składnię wyrażen regularnych oraz wyniki lematyzacji danych korpusu, wyrażone w tzw. *ankodach*³. Jak już wspomniano, badanie skoncentrowano na automatycz-

² W pewnym sensie w słownictwie piłkarskim dla wyrazu *картка* lub dla zwrotu *доставить картку* zarezerwowane są „domyślne” przymiotniki *жёлта* lub *красна*.

³ W sprawie lematyzacji wyrazów języka rosyjskiego oraz uzyskania ankodów (ros. *анкоды, аношкинские коды*) – por. publikacja [Fedorushkov 2010]. Ekscerpja zautomatyzowana opiera się właśnie o zastosowanie ankodów – gramatycznych kodów bigramowych obejmujących poszczególne zbiory kategorii gramatycznych dla odpowiednich części mowy. Np. rzeczownikowi *мама* lematyzator przydziela ankod **да** (Mianownik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego), dla słowoformy *мамы* – ankod **дб** (Dopełniacz...), *маму* – **дв** (Celownik...) etc. Ankody uzyskiwane są dzięki zastosowaniu morfoanalityzatora – tzw. *lematyzatora*. Tabela ankodów znajduje się w aneksie dołączonym do pakietu morfoanalizy, zawierającym lematyzator AOT (www.aot.ru – dostęp 25.02.2017).

nym wyszukiwaniu konstrukcji werbo-nominalnych (KWN) ze strukturą V+PREP+N₄. Część werbalna (V) – dowolna słowoforma czasownika, włączając imiesłów przymiotnikowy oraz przysłówkowy; dowolny przyimek (PREP); rzeczowniki dowolnego Rodzaju oraz Liczby w Bierniku (N₄). Aby otrzymać przykłady (ze zlematyzowaną formą czasownika): *послать [мяч] в сетку, опустить [мяч] в сетку, попасть в штангу, идти в обводку, вывести [мяч] на удар, пробить в противоход, сыграть в мяч* należało zastosować szereg filtrów ekscerpcyjnych z zastosowaniem ankodów (por. następny punkt).

Korpus liczy ponad 1 mln wyrazów (okazów) oraz składa się z 10 tomów zdigitalizowanych kopii historycznej encyklopedii z zakresu piłki nożnej – *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу* (por. Bibliografia). Autorzy encyklopedii komentują najważniejsze mecze w historii Mistrzostw Świata w piłce nożnej. Osobną kwestię do omówienia stanowi swoisty idiolekt autorski podporządkowujący nie tylko oficjalne terminy, lecz także właściwe profesjolektowi piłkarskiemu leksemy, zwroty, a ponadto nieliczne wyrażenia i frazy w nieoficjalnych warstwach stylistycznych, np. m.in. potoczmy, quasiterminy, wyrażenia z żargonu kibiców itp. Warto tu także wspomnieć, że jądro słownika stanowi leksyka o konkretnej tematyce (por. niżej – punkt II.), skupiającej wokół siebie najbardziej odtwarzalne wyrazy (przeważnie rzeczowniki): *мяч (piłka), ворота (bramka), футбол (piłka nożna), карточка (kartka)* i in. Oprócz zwrotów w słowniku występują także niektóre wybrane wyrażenia (np. dla hasła **kartka**: *жёлта картка, czerwона картка*), bez których trudno wyobrazić sobie najpopularniejszą dyscyplinę sportową. Na temat tagowania wyrazów, zwrotów, wyrażeń i fraz piłkarskich – por. punkt III. Należy wskazać, że ze względu na współwystępowanie wyrazów, wyrażeń i zwrotów (np. *kartka – czerwона картка – показать czerwона картке*) zwrócimy uwagę także wybrane wyrażenia rzeczownikowe.

II. Warsztat badawczy: seria etapów A (obiekty, opis oraz wyniki)

Etapom selekcji materiału wprowadzanego do centralnej siatki haseł poświęcimy osobny rozdział w przygotowywanej obecnie monografii. Zatem ograniczymy się tutaj do skrótowego omówienia procesu komponowania. Seria etapów A – to sporządzenie siatki haseł w osi rosyjskiej. Natomiast serię etapów B na ogół w skrócie można określić jako wzajemne „dopasowanie” rosyjskiej oraz polskiej siatki haseł. Należy zaznaczyć, że etapy A oraz B niejednokrotnie odbywały się jednocześnie bądź też dublowały się nawzajem. Jako że materiał polski nie pochodził z tekstu równoległego (tj. przykładowo przetłumaczonej encyklopedii), wyszukiwanie ekwiwalentów odbywało się w źródłach leksykograficznych, wyszukiwarce PELCRA⁴, a także w kontekstach prasowych oraz internetowych. W celu

⁴ Wyszukiwarka PELCRA bazuje na danych *Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP)*. Wyszukiwarka zawiera tzw. Kolokator – moduł umożliwiający wyszukiwanie koloka-

zapewnienia wiarygodności danych zasięgnęliśmy porad specjalistów w tej dziedzinie: leksykografów oraz trenerów piłki nożnej. Niżej przedstawiamy skrótowe opisy jedynie pięciu zasadniczych etapów komponowania rosyjskiej siatki haseł.

A.I. Ekskserpcja ankodowo-regexowa. Zastosowanie ankodów oraz składni REGEX⁵ w filtrach dla KWN o strukturze V+(PREP)+N₄ w korpusie. Niżej podajemy wybrane przykłady filtrów oraz wyników ekskserpcji:

Filtr uwzględniający rzeczowniki rodzaju męskiego (ankod ar):	Filtr uwzględniający rzeczowniki rodzaju żeńskiego (ankod ka):
<code>^.*ка\$</code> <code>^.*яв\$</code> <code>^.*ар\$</code>	<code>^.*ка\$</code> <code>^.*яв\$</code> <code>^.*ка\$</code>
Wynik: 70.	Wynik: 126.
боротья за выход	боротья за победу
броситья в угол	боротья за путевку
ввести в состав	бросатья в атаку
воплотить в гол	бросатья на амбразуру
вывести на удар (2)	ввязатья в борьбу
выйти в финал	верить в победу
выйти в четвертьфинал	вернуть в команду
выходить на матч	вернуть в рамку
выходить на мяч	включатья в борьбу
забивать в упор	войти и игру
зацепитья за мяч (2)	вступать в игру (2)
играть в футбол (24)	вступить в борьбу
идти в отбор	выйти на замену
идти на подкат	выйти на игру
идти на поклон	записать в таблицу
назначить на полуфинал	идти в обводку
назначить на финал (2)	опуститья на землю
нарватья на свисток	перейти в атаку

cji – por. źródło elektroniczne: http://www.nkjp.uni.lodz.pl/help.jsp#wyszukiwanie_kolokacji (15.05.2017).

⁵ W sprawie wyrażenia regularnych (REGEX) w środowisku PERL rozumianych w skrócie jako symbole zastępcze dla innych symboli odwołujemy się do publikacji [Friedl 1997]. Przykładowo zapis filtru `^.*ка$` oznacza polecenie: „odnajdź od początku wiersza dowolny ciąg znaków, który zawiera konkretny ciąg symboli **ка** kończący dany wiersz”. Za pomocą danego filtru można odnaleźć zatem następujący wiersz:

играть ка

поехать на чемпионатъ	переправить в цель (2)
поиграть в футбол	подавать в отставку
поймать на офсайт	подать в отставку
пойти на подкат	подключастся в атаку
пойти на перехват	пойти в атаку
попадать в створ	попасть в руку
попадать в финал	попасть в цель
попасть в створ	попасть в шпунгу
попасть в финал	поставить в атаку
пробиться в финал	поставить на по беду
пробиться в четвертьфинал (2)	призвать в команду
пробиться на турнир	пропихнуть в заявку
проехать через центр	рассчитывать на поддержку
пройти на финал	рвануть на помощь
рассчитывать на успех	сажать на банку
среагировать на удар	сбегать в атаку
сходить на футбол	угодить в ногу
сыграть мяч	угодить в сетку
удалить за фол	уйти в отставку (3)
улететь в угол	ходить в атаку
[...]	[...]

W powyższej tabelicy podane są jedynie wyniki w postaci form bezokolicznikowych (aspekt: dk, ndk). Czynności lematyzacyjne dla m.in. form osobowych mają znaczący wpływ dla następnego kroku badawczego (por. niżej).

A.I.1. Zawężenie materiału badawczego. Eksperymentalne zawężenie wyników do formy bezokolicznikowej (części werbalnej) w celu rejestracji najbardziej odtwarzalnych form czasownikowych.

Sprowadzenie formy czasownika do formy kanonicznej dało ciekawe spostrzeżenia, które później zostały uwzględnione w końcowych fazach selekcji w celu utworzenia „ostatecznego” surowca materiałowego dla słownika. Przykłady lematyzacji:

играл в футбол → играть в футбол
 выходя на перехват → выходить на перехват

Okazuje się, że KWN *играть в футбол* najbardziej frekwencyjnie realizował się w korpusie za pomocą form *играл* oraz – rzadziej – *играли*⁶.

⁶ Sytuacje, gdy w korpusie znajduje się jedynie forma w rodzaju męskim spowodowane są kilkoma czynnikami: autorzy encyklopedii historycznej nie analizowali żeń-

Odtwarzalność kategorii Osoby, Liczby także zostały uwzględnione jako potencjalne przykłady użycia haseł głównych, które przeważnie stanowiły rzeczowniki. Taką formę niekanoniczną należało uwzględnić także w serii etapów B, tj. porównać z odtwarzaniem m.in. form osobowych w przykładach użycie kontekstowych również polskich zwrotów, stanowiących potencjalne ekwiwalenty w stosunku do zwrotów rosyjskich. Dla danego etapu konfrontacji odtwarzalności form czasownika w zwrotach rosyjskich oraz polskich (jako „podobnych” morfoskładniowo par przekładowych) na większych bazach korpusowych (np. NKJP oraz НКРЯ⁷) przewidywane jest rozbudowanie metodologiczne.

A.II. Pierwsza faza selekcji. Podział na kategorie gramatyczne (części werbalnej oraz nominalnej) oraz wstępny podział tematyczny podstawowego materiału badawczego (PMB). PMB stanowiły 2171 konstrukcje o strukturze V+PREP+N₄. Spośród zwrotów *положил на хранение, прогуляться в Америку, плыли в Америку, играть в футбол, выходя на перехват, отвезти в больницу* pozostawiamy jedynie *играть в футбол, выходя на перехват*.

A.III. Druga faza selekcji. Zawężenie do określonej tematyki, np. procesy związane z faulami (*ударил в пах*); operacje z piłką (*сыграл в мяч*) etc.

Zakres tematyczny (wybrane tematy) KWN „podejrzanych o frazematyczność”⁸ ustalamy w poniższej liście obszarów tematycznych do tematu 4 – por. poniższy spis:

1. Tematyka ogólna (*вступил в борьбу, взялся за ум*);
2. Zachowanie piłkarzy podczas meczu (*направились на карточку*);
3. Logistyka organizacyjno-administracyjna, w tym podróże (*вступил в должность, пробилась в финал*);
4. Procesy podczas meczu:
  - 4.1. np. procesy związane z faulami (*ударил в пах*);
  - 4.2. operacje z piłką (*сыграл в мяч, пробил во вратаря, [игра] шла без ворот*);
  - 4.3. kooperacje pomiędzy zawodnikami (*выдать пас*);
  - 4.4. moment ataku (*прострелить в ворота*);
  - 4.5. zachowanie, czynności bramkarza (*реагировать на удар*);
  - 4.6. strategię kapitana / zawodnika drużyny (*поместил [мяч / круглого] в центр / за линию [обороны / поля]*).

Spośród 862 KWN tylko 744 można uznać za „sportowe”, tj. należące do socjolektu sportowo-piłkarskiego. Przykładowo, kiedy nie wiemy, czy KWN

skiego futbolu, ponadto w zdaniu (np. jako podmiot) występował rzeczownik rodzaju męskiego: *футболист, игрок* (pol. *zawodnik*), *он*, [*imię oraz/lub nazwisko zawodnika*] itp.

⁷ НКРЯ – Национальный корпус русского языка.

⁸ Por. sformułowanie w tytule artykułu autorstwa Piotra Wierzchońa [Wierzchoń 2010].

dotyczy leksyki sportowej, czy mowa jest o procesie gry, czy o otoczce logistycznej gry, leksyce ogólnej, to uwzględniamy kontekst, zob.:

влетел	кз
в	яв
сетку	гг

KONTEKST LOSOWY: *На 90-й секунде игры Адальберт Деиу проверил бдительность голкипера ударом метров с тридцати и застал того врасплох: мяч влетел в сетку <корпус, ТОМ 1, strona 7>*

WYNIK: mowa jest o temacie 4.2. (por. powyższa lista tematów).

Zawężamy zakres tematyczny do punktów z powyższej listy obszarów tematycznych: 4.2., 4.3., 4.4. Pojęcie „gotowej formy” jest niezwykle problematyczne w przypadku takich połączeń jak [команда] поехала в Италию, [игроки] поехали в Италию, [команда] поехала в Бразилию, попасть в четвертьфинал. Uznajemy, że są to połączenia o statusie klasy swobodnej, nie należące do podobszarów tematycznych 4.2., 4.3., 4.4. Połączenie *играть в футбол* ze względu na m.in. wysoką odtwarzalność w uznajemy za re-produkt⁹.

Ankod części werbalnej	Ankod części nominalnej: rodzaj żeński	Ankod części nominalnej: rodzaj męski	Ankod części nominalnej: rodzaj nijaki	Przykłady
ка (123)	гг (44)	аг (70)	ег (9)	<i>пойти в подкат, попасть в штангу</i>
кб (2)	гг (0)	аг (2)	ег (0)	<i>играю в футбол</i>
кв (1)	гг (0)	аг (1)	ег (0)	<i>боремся за престиж</i>
кг (1)	гг (0)	аг (0)	ег (1)	<i>идешь на обострение</i>
кд (2)	гг (1)	аг (1)	ег (0)	<i>играете в футбол, верите в победу</i>
ке (35)	гг (12)	аг (13)	ег (0)	<i>идет в обыгрыш</i>
кж (7)	гг (5)	аг (2)	ег (0)	<i>отводят от ворот</i>
кз (394)	гг (235)	аг (146)	ег (13)	<i>вывел на удар</i>

⁹ Decyzje kwalifikacyjne odbywają się w osobnym warsztacie, w którym wykorzystywany jest tzw. *klucz frazematyczny*, przewidujący podział frazemów na idiomy, kolokacje, półkolokacje, a także tzw. *klasę swobodną*. Na temat kwalifikowania zwrotów do statusu frazemów mowa będzie w osobnym artykule. Rzecz jasna, odtwarzalność w korpusie przewiduje odtworzenie zwrotu również w różnych formach czasownikowych części werbalnej. W niniejszym tekście taką odtwarzalność technicznie określamy jako *morfoskładniową*.

ки (32)	гг (12)	аг (16)	ег (4)	[команда] ушла в оборону, вышла в финал, [игра] шла без ворот
кй (3)	гг (0)	аг (3)	ег (0)	[решение] воплотилось в гол
кк (73)	гг (37)	аг (34)	ег (2)	бросились в атаку, встали в оборону, вывели на удар
кл (—)	гг (—)	аг (—)	ег (—)	сядь на место, иди в клуб, части за счет
км (2)	гг (0)	аг (2)	ег (0)	играйте в футбол
кн (12)	гг (5)	аг (7)	ег (0)	выходя на перехват, выбивая за линию, напрашиваясь на карточку
ко (24)	гг (12)	аг (9)	ег (3)	выйдя на замену, отправив на фланг, поставив в стенку

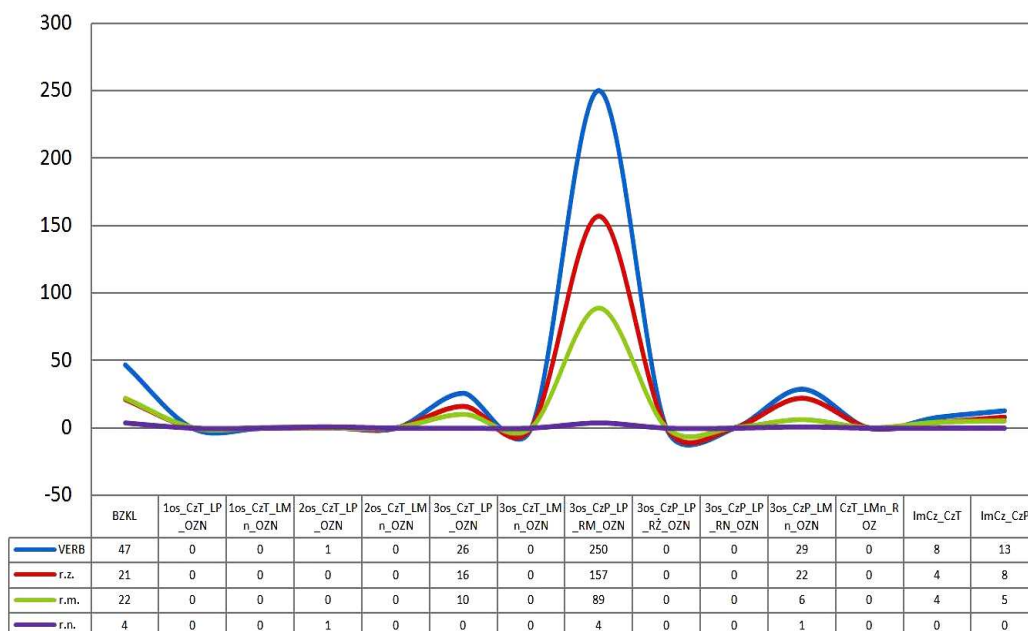
A.IV. Weryfikacja manualno-kontekstowa. Wyniki ekscerpcji: Weryfikacja manualno-kontekstowa. Ograniczenie listy do prawidłowych formalnie przykładów. Po dokładnej weryfikacji multikontekstowej (weryfikacja wybranych zwrotów w kontekstach poza korpusem) pozostawiono jedynie 374 KWN, które odpowiadają podobszarom tematycznym 4.2., 4.3., 4.4. Usunięto połączenia, które występują w pojedynczych kontekstach: *нарвался на противодействие*, *пробралась на мундиаль* oraz in.

Ankod części werbalnej	Ankod części nominalnej: rodzaj żeński	Ankod części nominalnej: rodzaj męski	Ankod części nominalnej: rodzaj nijaki	Przykłady
ка (47)	гг (21)	аг (22)	ег (4)	<i>пойти в подкат</i>
кб (0)	гг (0)	аг (0)	ег (0)	—
кв (0)	гг (0)	аг (0)	ег (0)	—
кг (1)	гг (0)	аг (0)	ег (1)	<i>идешь на обострение</i>
кд (0)	гг (0)	аг (0)	ег (0)	—
ке (26)	гг (16)	аг (10)	ег (0)	<i>идет в обыгрыши</i>
кж (0)	гг (0)	аг (0)	ег (0)	— ¹⁰
кз (250)	гг (157)	аг (89)	ег (4)	<i>вывел на удар</i>

¹⁰ Pominięto formę pluralia tantum *отводят от ворот*.

ки (0)	гг (0)	ar (0)	er (0)	—
кй (0)	гг (0)	ar (0)	er (0)	—
кк (29)	гг (22)	ar (6)	er (1)	<i>бросились в атаку</i>
кл (—)	гг (—)	ar (—)	er (—)	—
км (0)	гг (0)	ar (0)	er (0)	—
кн (8)	гг (4)	ar (4)	er (0)	<i>выходя на перехват</i>
ко (13)	гг (8)	ar (5)	er (0)	<i>выйдя на замену</i>

Dane tabeli można wyrazić następującym wykresem:

Wykres 1. Czwarty etap selekcji. Selekcja ścisła: usunięcie KWN o klasie swobodnej (nie-frazemy)

Podczas selekcji udało się uzyskać interesujące wyniki dotyczące odtwarzalności określonych kategorii gramatycznych czasowników. Najbardziej odtwarzalne kategorie gramatyczne części werbalnej w ramach odtwarzalności KWN: kategoria Osoby (3 osoba – 3os: 26+250+29), Rodzaj (rodzaj męski – RM: 250), Liczba (liczba pojedyncza – LP: 26+250), Czas (czas przeszły – CzP: 1+250+29+13) oraz Trybu (tryb oznajmujący – OZN). Wszystkie one skumulowały zbitki morfoskładniowe o typie *вывел на удар, вышел на перехват* (3os_CzP_LP_RM_OZN):

BZKL	47
2os_CzT_LP_OZN	1
3os_CzT_LP_OZN	26
3os_CzP_LP_RM_OZN	250
3os_CzP_LMn_OZN	29
ImCz_CzT	8
ImCz_CzP	13

KONTEKSTY dla *вышел на перехват*:

KONTEKST 1. *А в обороне у португальцев творился полный беспредел. Жорже Кошта играет так, словно он 15-летний юнец, непонятно каким макаром очутившийся в турнире такого ранга. Сначала он в безобидной ситуации отдает неточную передачу на линии своей штрафной, а затем подставляется под навес Донована с правого фланга. Байя в этот момент **вышел на перехват**, и в ближний угол, куда устремился мяч, попросту не поспел. Автогол № 1.* <корпус, ТОМ 7, strona 152>

KONTEKST 2. *К мячу прыгают Грошич и Ганс Шефер. Но мяч пущен чуть выше и сильнее, чем обычно. Перелетевший через обоих круглый падает на ногу Рану, и тот бьет между двух стоящих на линии ворот венгров. 2:2. Грошич: „Когда я **вышел на перехват**, в меня сразу врезался Шефер. Я сигнализировал судье, но никакой реакции”. <корпус, ТОМ 2, strona 50>*

KONTEKST 3. *Юнець справа от лицевой линии прострелил в штрафную, и Неделлы головой перевел мяч в ворота. Кресс **вышел на перехват**, но промахнулся мимо мяча. Немцы после пропущенного мяча увеличили темп, центрхав Щепан выдвинулся вперед и точными передачами подхлестывал атакующих Конена.* <корпус, ТОМ 1, strona 4>

W kwestii interpretacji wyników wydaje się, że odpowiedzi należy szukać w intencji przekazu samego tekstu. W tekstach korpusu (*Encyklopedia World Cups. Все чемпионаты мира по футболу*) opisywane są z wysoką szczegółowością mecze, które już się odbyły w historii Pucharów Świata w piłce nożnej. Tym samym mamy do czynienia z historycznością encyklopedyczną. Stąd – przykładowo – wysoka frekwencja kategorii Czasu przeszłego (3os_CzP_LP_RM_OZN).

Zapoznając się z kontekstami użycia KWN dochodzimy do wniosku, że to czynniki pozajęzykowe wpływają na to, że w części werbalnej frekwencyjnie przeważa rodzaj męski, liczba pojedyncza (3os_CzP_LP_RM_OZN). W encyklopedii podane są bowiem opisy strategii pojedynczych piłkarzy. Czasowniki procesualne występują onomazjologicznie – jako że są częścią jednostek terminologicznych oraz quasiterminologicznych użytych w idiolekcie autorskim, w którym niewątpliwie przeważa leksykon specjali-

styczny – profesjolekt piłkarski. Warto przytoczyć w tym miejscu interesujący wniosek:

Zadaniem podstawowym analizy konceptualnej leksykonu specjalistycznego jest ustalenie typów onomazjologicznych jednostek terminologicznych oraz odtworzenie na tej podstawie właściwej proporcji reprezentującej określony typ myślenia zawodowego, ponieważ każdy typ onomazjologiczny posiada własny potencjał dyskursywny [Lukszyn 2005: 394].

Można wysunąć w tym miejscu „ostrożny” wniosek: konceptosfera podobszarów tematycznych 4.2., 4.3., 4.4., wyrażonych za pomocą m.in. opisywanych konstrukcji werbo-nominalnych, oraz klucz gramatyczny idą w parze. Uwypuklony w ten sposób determinizm językowy jedynie potwierdza tezę o specyficznym doborze kategorii gramatycznych w reproduktach użytych w konkretnym tekście, o określonej tematyce.

A.V. Odtwarzalność. Odtwarzalność konstrukcji morfoskładniowej a odtwarzalność „wypełnień” znaczeniowych (lakun dla znaczeń, np. synonimicznych, bliskoznacznych, kohiponimicznych) w potencjalnych frazematkach (np. kolokacjach).

Odtwarzalność onomazjologicznej – werbalnej – części wyrażana jest sumą form wyrazów, a zatem masą użycia znaczenia leksykalnego. Odtwarzalność poszczególnych frekwencyjnie wyrażonych KWN w korpusie sprawdzamy do formy kanonicznej. Przykłady:

1. вывел (4) + выведя (1) + вывели (1) + вывести (2) + на + удар (19) = **ВЫВОДИТЬ (8) НА УДАР (19)**
2. решился (7) + решиться (2) + на + удар (19) = **РЕШИТЬСЯ (9) НА УДАР (19)**
3. среагировал (2) + на + удар (19) = **СРЕАГИРОВАТЬ (2) НА УДАР (19)**

Formy powyższych czasowników wyrażone w postaci lemm (*выводить, решиться, среагировать*) w sumie dają także rezultat w postaci 19 wystąpień w stosunku do liczby powtórzeń części nominalnej – rzeczownika *удар*. Dany rzeczownik nie jest jedynym werbalizatorem desygnatu procesu, zatem proces realizacji znaczenia MOŻE odbywać się również za pomocą synonimów. Do wyrazu *удар* należy zatem dodać synonim *прострел*, a nawet wyrazy werbalizujące ten sam proces podczas meczu *пенальти, корнер, [внезапная] атака [по воротам]* i in. Innymi słowy, badanie to polega na poszukiwaniu członów konkretnej konstrukcji werbo-nominalnej przy uwzględnieniu kilku kryteriów: poprawność w w obrębie łączliwości leksykalnej, frazematyczność, przynależność do określonej tematyki, stała liczba członów oraz zachowanie kategorii gramatycznych członów. W ten sposób tzw. *zainicjowana walencja* [Теньер 1988, Апресян 1995] otwiera furtkę ku

swoistej „probabilistyczności frazematycznej” danej konstrukcji werbo-nominalnej, tj. umożliwia poszukiwania „podobnych” frazemów – mianowicie reproductów z innym „wypełnieniem” leksykalnym o takiej samej tematyce.

Każdy z uzyskanych elementów osi objęty jest szczegółową weryfikacją nie tylko w kontekście korpusu, lecz także podlega weryfikacji multikon-tekstowej (szeroko rozumiane konteksty o tematyce piłkarskiej spoza korpusu) oraz leksykograficznej. Dotyczy to przedostatniego z etapów serii A, mającego na celu ostateczne rozgraniczenie pomiędzy stałą a swobodną klasą uzyskanych zwrotów, tj. pomiędzy produktami a reproductami¹¹. Warto wspomnieć, że weryfikacja przykładów rosyjskich przebiega równo-legle z weryfikacją przykładów polskich, tj. równoległe z serią etapów B.

III. Dylematy towarzyszące komponowaniu podczas serii etapów B

Praktyka leksykograficzna pokazuje, że para przekładowa (PP) to nie tylko 'oryginał oraz tłumaczenie', tj. oryginał oraz formalnie poprawne tłumaczenie oryginału (włączając specyfikę tłumaczenia na poziomie składniowym, a nawet w kluczu idiomatycznym, np. kolokacja vs. kolokacja). PP – to raczej wyjściowy oryginał tekstu lektu¹² A oraz ekwiwalent sytuacyjny, konwencjonalnie utrwalony w tekstach (kontekstach użycia) lektu B. Zatem nie zawsze w parze przekładowej obecne jest tłumaczenie dosłowne. Najczęściej korzystamy z „praktyki poprzedniego kontekstu” bądź (rzadziej) tworzymy jakościowo nowy kontekst przy opisie tej samej sytuacji, jednak nawet w tej szczególnej sytuacji korzystamy z analizów (i in. struktur) tak czy inaczej „zakorzenionych” w tym konkretnym lekcie (tj. w konkretnej warstwie języka), „zarezerwowanych” dla oryginalnego opisu konkretnych uzmysłowionych operacji czasoprzestrzennych. Przykładowo zwrot w lekcie A (rosyjski socjolekt piłkarski) KWN *успел на перехват [мяча, паса]* odpowiada polskiemu *zdażył na przechwycenie [piłki, podania]* jedynie formalnie. Formalnie, tj. na poziomie morfoskładni, jest to analogia prawidłowa, lecz w kontekście lektu B (polski socjolekt piłkarski) po prostu nieużywalna, tj. werbalnie sztuczna. Jesteśmy zmuszeni nie „tłumaczyć”, lecz jedynie szukać właściwej analogii, używanej w lekcie B. Najczęściej polskie kon-

¹¹ Opis tego etapu wymaga osobnego omówienia. Obecnie trwają prace nad opisem metodologii poświęconej kwestii takiego rozgraniczenia.

¹² Postępując się terminem *lekt*, mamy na myśli warstwę określonej odmiany językowej: np. lekty ogólnego socjolektu piłkarskiego – profesjolekt piłkarzy / trenerów, oficjalny (terminologiczny) profesjolekt, żargon kibiców. Każda z tych warstw często także zawiera określone podwarstwy, czyli także zawiera lekty – w tym m.in. w skali stylistycznej.

teksty piłkarskie „przewidują” zwrot *dobiegł do podania*, który odpowiada rosyjskiemu *успел на перехват* przy opisie tych samych sytuacji, manewrów gry, w podobnym kontekście etc. W domyśle często oznacza to, że zawodnik dobiegł, tj. zdążył do podania, w tym także zdążył uniemożliwić manewr z piłką zawodnikom drużyny przeciwnej (tj. w momencie podania), czyli zawodnik „przechwycił piłkę” przeciwnika. Problem (w tym także natury przekładowej) polega na tym, że ten sam zwrot – *dobiegł do podania* – używany jest przy opisie sytuacji, gdy zawodnik biegnie na domyślne miejsce spotkania z piłką, którą dośrodkował mu np. bramkarz ze swojej drużyny. W lekcje A *успел на перехват* dotyczy przechwycenia (lub tzw. *odbicia*) piłki podanej przez przeciwnika do zawodnika swojej drużyny (tj. przy podaniu). Jednoznaczność zwrotu rosyjskiego oraz niejednoznaczność w zwrocie polskim jest oraz pozostaje dylematem przekładowym. Mimo poprawności pary przekładowej *успел на перехват* – *dobiegł do podania* Czytelnik będzie miał podwójne zastrzeżenie. Jednak unikanie (a ostatecznie – usuwanie) takich par przekładowych często przypomina chowanie głowy w piasek, ponieważ mimo braku 100% poprawności o charakterze konotacyjno-denotatywnym¹³ mamy jednak do czynienia z analogią przekładową, opisującą identyczną mikrosytuację lub konkretny manewr podczas meczu. Zatem problem ekwiwalencji (oraz definicji ekwiwalentu) pozostaje, pozostaje również faktem to, że jedynie odpowiednie użycie kontekstowe (opis konkretnej sytuacji w trakcie gry) pozwoli na o s t a t e c z n e doprecyzowanie. Podobnie wyraz *ławka* użyty podczas meczu wcale nie oznacza *ławki sejmowej*, lecz najprawdopodobniej *ławkę rezerwowych*.

Aspekt frazematyczny w dużym skrócie można wyrazić tym, że KWN z zakresu tematyki piłkarskiej należałoby podzielić na frazemy oraz nie-frazemy, tj. połączenia stałe oraz okazjonalne. Frazemy – np. terminy, quasi-

¹³ W sprawie sytuacyjnej (denotatywnej) teorii tłumaczenia – por prace: [Гак 1998], [Catford 1965], [Крылов 2004]. Badacz S. A. Kryłow, omawiając tzw. *pośrednie (drugorzędne) nominacje* (ros. *косвенная, второстепенная номинация*) opisane w pracach rosyjskiego lingwisty W. G. Gaka – kontynuatora idei S. I. Karcewskiego, J. Kuryłowicza – pisał: „Существенным доказательством того, что мы имеем дело с косвенным средством B_2 выражения значения C_1 , является (а) то, что для выражения данного смысла C_1 обычно используется другое средство B_1 (прямая номинация); (б) то, что данное средство B_2 употреблено в своей вторичной функции (в переносном значении), отличающейся от его первичной функции. Напр., слово *косолапый* является для смысла „медведь” косвенной (а не прямой) номинацией; существенным доказательством этого является (а) то, что обычно для обозначения „медведя” используется слово *медведь*, и (б) то, что прямым значением слова „косолапый” является „ступающий пятками врозь, носками внутрь” [Крылов 2004; rozdział 2.5.1. *Понятия прямой и косвенной номинации*].

terminy oraz in. należy rozpatrywać w kontekście obszaru specyficznego dialektu – profesjolektu. Zatem w warsztacie frazematycznym oraz stosownej klasyfikacji trzeba uwzględnić obszar funkcjonowania w określonej warstwie, przynależności do stylu (w tym – do nacechowania konotacyjnego na poziomie nawet jednego lektu). Wybierzmy przykłady: *ława* oraz *ławka rezerwowych*. W jednym przypadku jest to quasitermin, w drugim – termin sportowy. Zatem *ława* jako quasitermin należy rozpatrywać jako wyraz żargonowy, odnoszący się do szeroko rozumianego socjolektu piłkarskiego (w tym także żargonu kibiców), włączającego wersje potoczne. Posiada on znaczenie terminologiczne, lecz jest nacechowany. W leksyce ogólnej *ława* oznacza m.in. nazwę dla stolików okolicznościowych, tj. rodzaju mebli oraz nacechowany nie jest. Niektórym *ława* będzie się kojarzyć z rodzajem mebli, niektórym – z *ławką rezerwowych*. Dla niezaznajomionych ze slangowym znaczeniem wyraz *ława* będzie po prostu nagonimem, jako że zawiera znaczenie marginalne, różniące się od znaczenia „mainstreamowego”, zanurzonego w warstwie leksyki ogólnej.

W kontekście sportowym wyraz *ława* odpowiada wyrażeniu *ławka rezerwowych*. W związku z tym obiekty tagowania (wyrazy, wyrażenia, zwroty, frazy) należy uzupełniać tagiem wyrażającym przynależność do odpowiedniego socjolektu. Weryfikacja multikontekstowa (wyszukiwarki PELCRA, Google) wykazała, że z poniższych przykładów jedynie dwa ostatnie dotyczą tematyki piłkarskiej:

wrócili do szkolnej *ławy*
 kupić nową *ławę*
 usunąć z *ławy* przysięgłych
 ruszył tyłek z *ławy* sejmowej
 oglądał mecz z *ławy*
 wchodzić z *ławy*

Podczas pracy nad słownikiem wykorzystano narzędzia, pozwalające na tagowanie par przekładowych w kontekście odniesienia się do warstw wewnątrz socjolektu piłkarskiego (np. warstwa żargonowa: żargon piłkarzy / trenerów piłkarskich, żargon kibiców i in.). Użycie odpowiednich tagów w określonej mierze uprościło umieszczenie kwalifikatorów w słowniku. Dwa ostatnie przykłady – niezależnie od tego, czy są frazemami, czy nie są – należy odbierać w kontekście tematyki piłkarskiej, zatem powinny być objęte tagiem np. FUTBOL. Wyraz *ława* zatem miałby przykładowo tag FUTBOL_QT_P (quasitermin, potoczna/żargonowa odmiana), a *ławka rezerwowych* – FUTBOL_T (termin). Analogicznie KWN *бить по воротам / ударить по воротам* w socjolekcie piłkarskim oraz *бить по воротам [кулаком] / ударить по воротам [кулаком]* w znaczeniu dosłownym (warstwa leksyki ogólnej) – musiałyby mieć stosownie różne tagi bądź też kwalifikatory.

Przykładowo kwalifikatorem *zar. pił.*¹⁴ (żargon piłkarski) obciążone są wyrazy *горчичник* oraz żargonowy ekwiwalent w równoległej warstwie lektu B *żółtko* – por. niżej makropara „*горчичник* – żółtko” w postaci artykułu hasłowego (fragment 3):

горчичник <i>żarg. piłk.</i> (= жёлтая	<i>żółtko żarg. piłk.</i> ; żółty kartonik;
карточка) → карточка	żółta kartka

Fragment 3. Przykład makropary „*горчичник* – żółtko”

Ciekawostką jest to, że kolokacja *czerwona kartka* ma także odpowiednik znaczeniowy – swoisty ekwiwalent *czerwony kartonik* (por. niżej – fragment 3), który w warstwie profesjolektu ma również status terminologiczny i występuje w słowniku bez kwalifikatora określającego przynależność do żargonu piłkarskiego (por. niżej artykuł hasłowy „kartka” w makroparze „*карточка* – kartka”). Przypuszczalnie wyraz *kartonik* nie ma zatem nacechowania stylistycznego, tzn. jest neutralny, bez barwy konotacyjnej. Pytanie, czy przydzielić mu „głębszy” tag FUTBOL_T czy jednak FUTBOL_QT_P?

карточка	kartka
▪ жёлтая карточка (=горчичник <i>żarg. piłk.</i>)	▪ żółta kartka; żółtko <i>żarg. piłk.</i>
▪ красная карточка	▪ czerwona kartka; czerwony kartonik
▪ напроситься на карточку	▪ sprowokować kartkę <i>żarg. piłk.</i>
▪ оспорить карточку	▪ zakwestionować kartkę
▪ показать вторую жёлтую карточку	▪ pokazać drugą żółtą kartkę
▪ получить карточку	▪ dostać kartkę

Fragment 4. Przykład makropary „*карточка* – kartka”

Użycie tagów (a nie „klasycznych” kwalifikatorów) jest zasadne ze względu na przewidywaną wersję elektroniczną słownika oraz planowane rozbudowanie siatki haseł podczas reedycji słownika.

Bibliografia

- C a t f o r d J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- C h l e b d a W. 2003. *Elementy frazeologii*. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy, Łask: Leksem.

¹⁴ Zasadność użycia skróconej wersji kwalifikatorów (w tym *zar. pił.* zamiast *żarg. piłk.*) wynika z kryteriów ekonomiczności kieszonkowego formatu słownika.

- F e d o r u s h k o v Y. 2010. *Metody automatyzacji ekscerpcji konstrukcji atrybutywnych języka rosyjskiego*, [w:] *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzowych jednostek języka*. Red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 59–85.
- F r i e d l J. E. F. 1997. *Mastering regular expressions: powerful techniques for Perl and other tools*, Cambridge / Köln / Paris / Sebastopol / Tokyo: O'Reilly & Associates, Inc., [w:] źródło elektroniczne: <http://ww2.ii.uj.edu.pl/~tabor/prII09-10/perl/master.pdf> (12.01.2015).
- Ł u k s z y n J. 2005. *Wiedza zawodowa a leksykon specjalistyczny*, [w:] *Ogród nauk filologicznych*. Red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO, s. 391–397.
- Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzowych jednostek języka*. 2010. Red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO.
- Na tropach translatów – w poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. 2011. Red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO
- W i e r z c h o ń P. 2010. *Pięć bardzo skutecznych (sprawdzonych) sposobów na masowe wyodrębnianie wielowyrzowych segmentów podejrzanych o frazematyczność (czyli reproduktów)*, [w:] *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzowych jednostek języka*. Red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO, s. 87–125.
- А п р е с я н Ю. Д. 1995. *Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды*, т. II, Москва: Языки русской культуры.
- Г а к В. Г. 1998. *Языковые преобразования*, Москва: Языки русской культуры.
- К р ы л о в С. А. 2004. *Некоторые особенности лингвистической концепции В. Г. Гака*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/Krylov.asp> (13.05.2016).
- Т е н ь е р Л. 1988. *Основы структурного синтаксиса*, Москва: Прогресс.
- Т ю л е н е в С. В. 2004. *Теория перевода: Учебное пособие*, Москва: Гардарика.

Zawartość próbki korpusowej

- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1930, 1934, 1938, 1950*, т. I, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг”.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1954, 1958, 1962*, т. II, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг”.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1966, 1970*, т. III, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг”.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1990, 1994*, т. VI, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг”.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1998, 2002*, т. VII, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг”.

- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 2006, 2009*, т. VIII, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг“.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 2010 г.*, т. IX, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг“.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А., П а н к р а т о в Е. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1974, 1978*, т. IV, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг“.
- Т а л и н о в с к и й Б., Ф р а н к о в А., П а н к р а т о в Е. 2010. *World Cups. Все чемпионаты мира по футболу – 1982, 1986*, т. V, Киев: Издательский Дом „Украинский Медиа Холдинг“.